

Pragmatické komunikačné funkcie zámen prvej a druhej osoby singuláru v reči orientovanej na dieťa

Alexandra Brestovičová

Katedra jazykov, Technická univerzita v Košiciach

alexandra.brestovicova@tuke.sk

Kľúčové slová: reč orientovaná na dieťa, pragmatické komunikačné funkcie, osobné zámená

Key words: child directed speech, pragmatic communicative functions, personal pronouns

Úvod

Osobné zámená označujúce hovoriaceho a adresáta sú špecifické tým, že označujú vždy iného človeka podľa jeho aktuálnej roly v dialógu – hovoriaci seba označuje zámenom *ja* a adresáta zámenom *ty*, no keď sa ich roly vymenia, prvý človek bude adresátom a bude sa naň vzťahovať zámeno *ty* a druhý človek bude o sebe referovať pomocou zámena *ja*.

Pre dieťa osvojujúce si materinský jazyk preto deiktické prostriedky ako slová so striedavou referenciou predstavujú náročnú až mäťúcu oblasť jazyka. Osvojovanie reči u dieťaťa v ranom veku však nie je závislé od bežnej reči medzi dospelými – naopak, dieťa je vystavené špecifickému registru, tzv. reči orientovanej na dieťa. Veľmi dôležitou súčasťou tohto registra je pragmatika, pretože je úzko spojený s kontextom (so situáciami tu a teraz), v ktorom je používaný. V tejto prípadovej empirickej longitudinálnej štúdii skúmame, aké pragmatické funkcie majú zámená prvej a druhej osoby singuláru v reči orientovanej na dieťa ako špecifickom registri.

D. Slančová (1999, s. 26) definuje reč orientovanú na dieťa (ROD) ako „spontánne, situované prehovory, v ktorých je dieťa individuálnym alebo kolektívnym adresátom.“ Tento register používajú hlavne matky, ale aj iní dospelí a staršie deti v komunikácii s dieťaťom do troch až štyroch rokov veku dieťaťa (porov. Slančová, 1999, s. 32). ROD je zjednodušená a vzhľadom na veľkú mieru redundancie vysoko prediktabilná; zároveň sa mení v čase v závislosti od aktuálnych kognitívnych a jazykových schopností dieťaťa (Slančová, 1999, Brestovičová, 2016). Dokonca aj v prvom roku dieťaťa, keď dieťa ešte zďaleka nie je rovnocenným komunikačným partnerom, má ROD dôležité informatívne komunikačné funkcie tým, že matka (resp. iný hovoriaci) komentuje pocity a správanie dieťaťa, svoje vlastné správanie i svet navôkol, a tiež afektívne komunikačné funkcie formou smiechu, pozdravu, napodobňovania, povzbudzovania a odrádzania dieťaťa, riekanky i nonsensových, situačne podmienených výpovedí (porov. Penman a kol., 1981, s. 23).

D. Slančová (2008, s. 68) pri vymedzení pragmatickej funkcie ako funkcie komunikačnej jednotky uvádza, že je realizáciou elementárneho komunikačného zámeru. Tento komunikačný zámer posudzuje z perspektívy komplexného komunikačného efektu (zamýšľaného aj dosahovaného) tak, že berie do úvahy ako situačný, tak aj interakčný kontext, t. j. reakciu komunikačného partnera (porov. *ibid.*, s. 70).

Výskumu pragmatickej charakteristiky registra ROD sa na Slovensku okrem D. Slančovej (1999) venovala aj S. Zajacová (2012), ktorá vo svojej pragmatickej charakteristike imitovaného komunikačného registra matky/otca¹ analyzovala pomer medzi operačnými (kontaktovými a reaktívnymi) a informačnými (postojovými a prvkovými) komunikačnými funkciami (KF). S. Zajacová (porov. 2012, s. 73) definuje KF ako elementárne komunikačné zámery na úrovni výpovede. Pod komunikačným zámerom sa

¹ Vo výskume S. Zajacovej ide o rolovú hru 6- až 8-ročných detí na matku/otca s maňuškou – bábätkom.

rozumie snaha ovplyvniť v priebehu komunikačnej udalosti percipientov, utvárať ich postoje, city, psychický stav, spôsobiť zmenu vo vlastnej informovanosti, resp. v informovanosti partnerov (ibid.).

Výsledky pragmatickej analýzy S. Zajacovej (2012, s. 77) potvrdzujú hypotézu o výraznej dominancii operačných KF (73,40 %) oproti informačným KF (26,60 %) a zároveň o miernej preferencii výpovedí s kontaktovou KF v porovnaní s reaktívnou KF. Operačné KF sú založené na výzve, hovoriaci vyjadruje primárne zámer dať svojimi slovami popud partnerovi na isté konanie, usmerňuje jeho správanie. Sú to typické dialogické KF (porov. Slančová, 1999, s. 87).

Podobne vo výskume D. Slančovej (porov. 1999, s. 138) operačné KF sú absolútne najpočetnejšie v reči učiteliek materských škôl, a to najmä reaktívne KF; výskyt kontaktných, postojových a prvkových KF je pomerne vyrovnaný. Najfrekvencovanejšie ide o KF: kontakt, oslovenie, pochvala, potreba informácie, príkaz, upozornenie a výzva.

Pragmatické funkcie osobných zámen v spontánnom hovorení dialógu na východnom Slovensku analyzovali J. Kesselová (2005) a M. Bodnárová (2016). J. Kesselová (2005, s. 134) v štúdiu uvádza, že v rodinno-priateľskej komunikácii medzi dospelými, ale aj medzi deťmi v mladšom školskom veku, sa použitie *ja* v nominatívne explicitne vyjadruje so špecifickou funkciou pri sebaaprezentácii, pri obrannej reakcii po výčitke, v replikách zdôrazňujúcich odlišnosť postojov hovoriaceho od názorov ostatných, v replikách vyjadrujúcich váhanie, neistotu, a naopak, v replikách uisťujúcich adresáta o (ne)vykonaní činnosti. Tieto zistenia boli rozvítené vo výskume M. Bodnárovej (2016, s. 111), ktorá sa nazdáva, že k sebaaprezentácii majú blízko tie prípady, keď sa dospelý expedient identifikuje s nejakou sociálnou rolou alebo keď vyjadruje svoj pôvod či príslušnosť, a tiež o názor, že zvýšená frekvencia zámena *ja* býva súčasťou kolokácií s verbami dicendi, ktoré sa veľmi často viažu na narácie a na naratívny typ dialógu, kde dochádza k reprodukcii vlastnej, cudzej, reálnej i fiktívnej (myslenej) reči (porov. ibid., s. 115).

Pragmatickým funkciám osobných zámen v ROD v iných jazykoch sa venujú Rabain-Jaminová – Sabeau-Jouannetová (1989) a Laakso – Smithová (2007), pričom sa zameriavajú na slovesá, ktoré sa s danými zámenami spájajú. Podľa Rabain-Jaminovej – Sabeau-Jouannetovej (1989) je v ROD vo francúzštine dieťa označené zámenami v dvoch typoch kontextu. V prvom kontexte dieťa vystupuje ako agens, zámerný činiteľ. Matka komentuje jeho perцепčné vnímanie (slovesá, ako vidieť, počuť), vôľu (chcieť), kognitívne procesy (vedieť, rozumieť), cielenú činnosť (pokúšať sa, podariť sa) a zapojenie do komunikácie (povedať, rozprávať). V druhom kontexte je dieťa činiteľom s absenciou zámeru alebo pacienciom. Matka hovorí o jeho pocitoch a ich prejavoch (slovesá, ako zlosť sa, fňukať), fyziologických procesoch (kašľať, zívajú), hodnotí ho (byť lenivý, byť veľký chlapec) či opisuje jeho činnosť, ktorá nemá zjavný cieľ, či v ktorej sa dieťa len predvádza (skákať, búchať).

Laakso – Smithová (2007) študujú osobné zámená v ROD v angličtine, pričom sa zameriavajú na ich použitie so slovesami pomenujúcimi psychické stavy a procesy. Podľa ich záverov sa prvá osoba singuláru v ROD spája predovšetkým so slovesami vyjadrujúcimi istotu hovoriaceho (domnievať sa, stavať sa, že). Naopak druhá osoba singuláru sa spája hlavne so slovesami, ktoré vyjadrujú potreby a vôľu dieťaťa (páčiť sa, chcieť, potrebovať). Tieto potreby a vôľu rodič označuje za potrebné, prijateľné alebo neprijateľné. Autori tieto výsledky interpretujú tak, že vo vzťahu rodič – dieťa je rodič ten, kto má vedomosti, kým dieťa je to, ktoré má potreby².

² Za poznámky k zahraničnému výskumu o personálnej deixe ďakujem M. Walkovej, spoluriešiteľke grantového projektu VEGA 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v slovenčine (človek v jazyku, jazyk o človeku)*.

Metódy

Na dátach sledujeme, aké pragmatické komunikačné funkcie (PF) plnia výpovede so zámenami prvej osoby singuláru (*ja* v nominatíve) a druhej osoby singuláru (*ty* v nominatíve) v ROD. Nezameriavame sa na to, ako sa pragmatické komunikačné funkcie s týmito zámenami vyvíjajú v čase (ale pozri Brestovičová, 2016) ani na zámená prvej osoby plurálu, ktoré zahŕňajú aj hovoriaceho aj adresáta (inkluzívne *my*)³, resp. hovoriaceho a ďalšiu osobu či osoby (exkluzívne *my*). Nezaobráame sa ani referenciou na neúčastníkov komunikácie pomocou zámen *on, ona, oni, ony*. To všetko by mohlo byť predmetom ďalšieho výskumu.

Výskumnú vzorku tvorí 30 hodín prepisu nahrávok⁴ reči orientovanej na dieťa vo veku pol roka až troch rokov zachytených na DVD nosičoch. Nahrávky boli realizované raz za mesiac po jednej hodine komunikácie v rodinnom prostredí pri rutinných činnostiach v živote dieťaťa, ako sú kúpanie, jedenie, hra, ukladanie na spánok. Nahrávky sú prepísané v transkripčnom systéme CHAT, v ktorom sa zachytáva aj situačný kontext komunikačnej udalosti.

Vo všetkých tridsiatich nahrávkach okrem matky interagujú s tým istým dieťaťom aj iní dospelí, spravidla otec a jedna z babiek. V 19 z týchto nahrávok (6., 7., 8., 9., 13., 14., 15., 16., 19., 23., 27., 28., 29., 30., 31., 32., 33., 34., 36. mesiac) komunikovali v rodinnom prostredí s tým istým dieťaťom počas jednej nahrávky postupne všetci štyria dospelí, ktorých ROD skúmame, a to matka, otec, jedna aj druhá stará mama. Ide o zachytenie komunikácie v dyádach dospelý – to isté dieťa.

Pomocou programu CLAN sme získali počet výskytov všetkých slov jednotlivých účastníkov komunikácie počas jednohodinovej nahrávky. Osobné zámená *ja* a *ty* sme potom skúmali v transkriptoch v situačnom kontexte a určovali sme komunikačný zámer z perspektívy komplexného komunikačného efektu (porov. Slančová, 2008, s. 70).

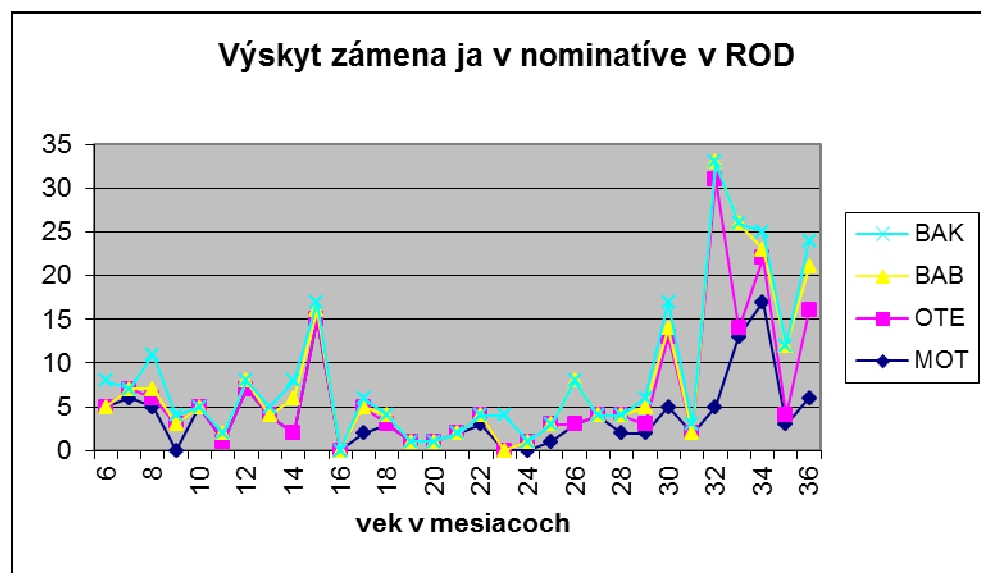
Pri zisťovaní výskytu slovesných osôb v RMD sme spočítavali ručne všetky vyskytujúce sa slovesné tvary v jednohodinových transkriptoch v perióde pol roka. Ich počet sme relativizovali vzhľadom na počet všetkých slov vypovedaných matkou. Slovesá v 3. os. sme kvôli prehľadnosti nezahrnuli do konečného grafu.

³ V ROD je typické používanie tzv. symbiotického plurálu, ktorý sa objavuje predovšetkým pri vykonávaní ritualizovaných činností v živote dieťaťa. Plurálová forma sa používa buď v situáciách, keď hovoriaci pomenúva činnosť, ktorej vykonávateľom je sám, ale zahŕňa do nej aj dieťa alebo na druhej strane sa v plurálovej forme pomenúva činnosť, ktorej vykonávateľom je iba jeho komunikačný partner, v tomto prípade dieťa (pozri Zajacová, 2012, s. 54).

⁴ Nahrávky boli aj súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 1/0129/12 *Modelovanie rečového vývinu slovensky hovoriacich detí v ranom veku* s hlavnou riešiteľkou D. Slančovou.

Výsledky

1. Výskyt a pragmatické komunikačné funkcie zámena *ja* v nominatíve v ROD

Graf 1: Výskyt personálnej deixy *ja* v nominatíve v reči 4 dospelých (matka, otec, obe babky) orientovanej na dieťa vo veku od 6 do 36 mesiacov

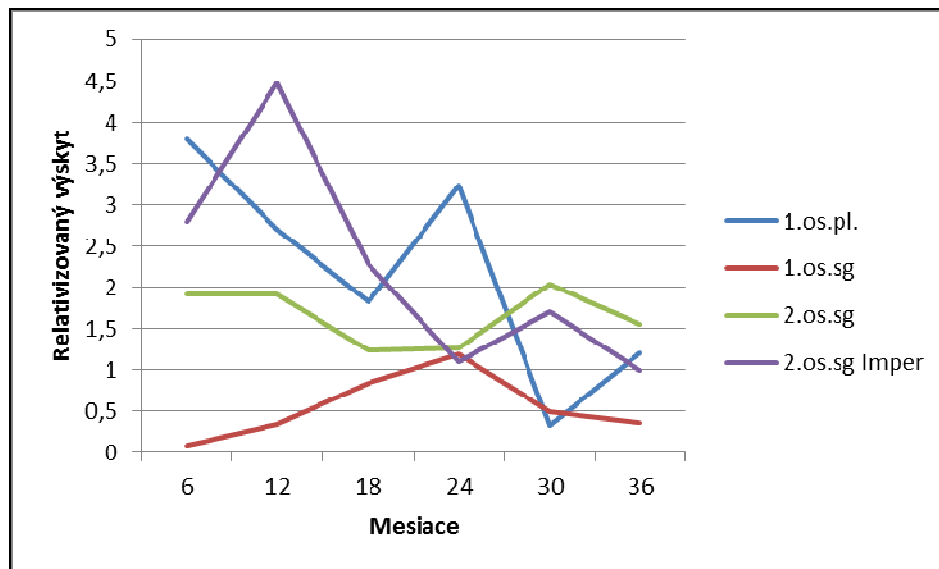
V snahe prispôbiť sa kognitívnym schopnostiam malého dieťaťa dospelí v reči orientovanej na dieťa simplifikujú svoj prejav napríklad aj tak, že na seba častejšie odkazujú stálou referenciou (*mamka*, *babka*) než zámenom *ja*, napr. matka takmer 5-krát viac substantívom (pozri Brestovičová, 2016, s. 129). Hoci sú výpovede s osobným zámenom *ja* v nominatíve v ROD zriedkavejšie, s vývinom dieťaťa ich výskyt v reči dospelých stúpa (pozri Graf 1), a to najmä po 30. resp. až po 32. mesiaci. V tom čase začína sledované dieťa aktívne používať vo svojej reči personálnu deixu *ty* na referenciu na adresáta, čo znamená, že začína aj samo iniciovať dialogickú komunikáciu, čím sa stáva rovnocenným komunikačným partnerom. Dospelí potom častejšie využívajú pronómen *ja* v dialógu s ním.

Ak sa pozrieme na relativizovaný výskyt slovesných osôb v reči matky orientovanej na dieťa (ktorá má najviac rečového vstupu v nahrávkach) vzhľadom na počet ňou vyslovených slov počas jednej nahrávky, zistíme, že počas sledovaného obdobia sa výskyt sloves v 1. os. sg. a v 2. os. sg. výrazne nemení (pozri Graf 2)⁵. S vekom dieťaťa klesá v jej reči výskyt sloves v imperatívne (*podí!*, *ukáž!*) a v symbiotickom pluráli (*ideme sa kupkať*), teda v slovesných tvaroch používaných na regulovanie správania dieťaťa s operačnou komunikačnou funkciou (kontaktné a reaktívne KF), avšak výskyt sloves v 1. a 2. os. sg. (*idem*, *ideš*) s informatívnou komunikačnou funkciou je za celé obdobie takmer konštantný (prvkové a postojové KF).

Zaujímavý je fakt, že výskyt výpovedí s personálnou deixou *ja* v nominatíve v ROD s vekom dieťaťa stúpa. Preto sa pýtame (porov. Kesselová, 2016), aké komunikačné funkcie plní zámeno *ja* v nominatíve v ROD v slovenčine, v jazyku typu pro-drop, t. j. v takom, v

⁵ Za zmienku stojí fakt, že najviac používanou slovesnou osobou je v ROD 3. os. sg. (*je*, *ide*, *má*), ktorou dospelí komunikujú o iných osobách a predmetoch práve bezprostredne prítomných v danej komunikačnej situácii.

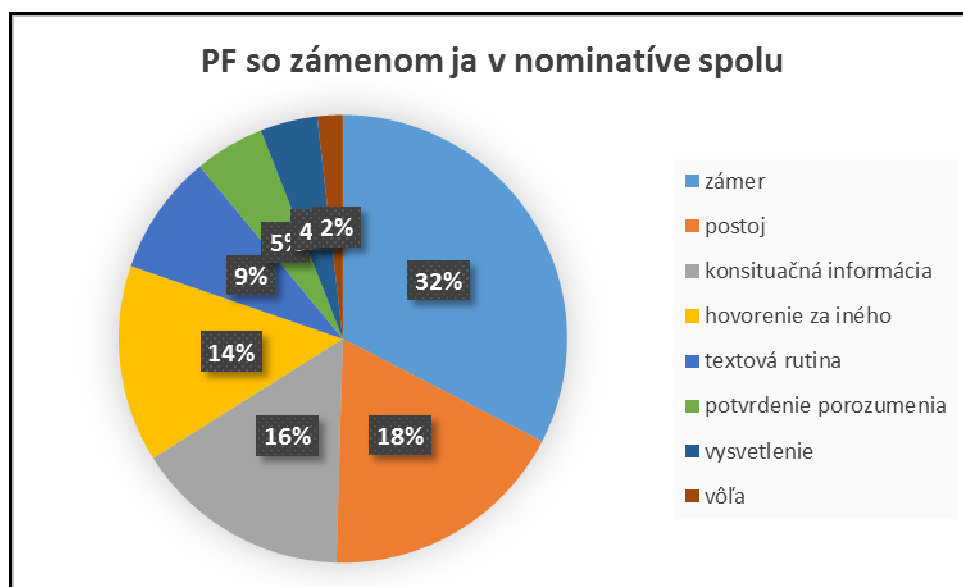
ktorom je identifikátorom osoby relačná morféma verba a osobné zámeno na identifikáciu osoby nie je nevyhnutné?

Graf 2: Relativizovaný výskyt slovesných osôb vzhľadom na počet slov v reči matky orientovanej na dieťa v polročných intervaloch

Personálna deixa *ja* v nominatíve v ROD plní špecifické pragmatické komunikačné funkcie (PF), ktoré klasifikujeme v súlade s D. Slančovou (porov. Slančová, 2008).

Najčastejšie vyjadrované PF v reči dospelých orientovanej na dieťa s použitím deixy *ja* v nominatíve počas celého skúmaného obdobia (30 mesiacov), ktoré sú zastúpené viac ako $\frac{3}{4}$, sú PF zámer, PF postoj, PF konsituačná informácia a PF hovorenie za iného v rolovej hre (porov. Graf 3). Sú to informačné komunikačné funkcie (prvkové a postojové KF).

Graf 3: Celkové zastúpenie pragmatických komunikačných funkcií s osobným zámenom *ja* v nominatíve v ROD u všetkých štyroch dospelých za celé skúmané obdobie

Najviac zastúpenou PF v reči všetkých štyroch dospelých je PF zámer (32 %) (porov. aj tabuľku 1), ktorá je extenziou PF konsituačná informácia. Kým PF konsituačná informácia je

vyjadrenie, ktoré „sprevádza činnosť alebo sa týka aktuálnej komunikačnej situácie“ (Slančová, 2008, s. 73) a je jazykovým vyjadrením stavu vecí v aktuálnom tu a teraz, resp. stavu krátko pred momentom prehovoru, PF zámer dopĺňa časovú paradigmu o „stav sveta“ v blízkej budúcnosti (porov. Kesselová, 2016). V snahe prispôbiť sa dieťaťu a dať mu pocit bezpečia všetci dospelí komentujú svoj zámer nahlas, a tak informujú dieťa o činnosti, ktorú zamýšľajú vykonať v bezprostredne blízkej dobe, napr. *a ja sa ti schovám, teraz ja idem chytať Janku, a ja si začnem vežou, ja ti teraz pešiakom vybijem tohto koníka, tak ja zavriem keď sa nám nepáči, ja ti ich pripravím hej, a ja mu ešte tento rukáv vymaľujem na žlté. PF zámer sa väčšinou vyjadruje spojením ja s akčnými dynamickými slovesami, napr. chytiť, učesať, obliecť, potiahnuť, posunúť, vymaľovať, vybiť, zavrieť.*

Dalšou najviac zastúpenou PF, a to najmä v reči otca orientovanej na dieťa, je PF konsituačná informácia (16 %) (pozri tabuľku 1), kde sa personálna deixa *ja* v nominatíve vyskytuje vo výpovediach komentujúcich aktuálnu činnosť, stav alebo vnímanie dospelej osoby, napr. *a ja teraz idem pešiakom, a ty chceš niečo do pusy a ja ti všetko z pusy beriem, no ja už mám nejakú modrú, a ja už mám iba jedného pešiaka, a ja počujem kukučku, jaj ja sa bojím.*

Rovnako početne zastúpenou PF, a to najmä v reči zúčastnených žien (18 %) (pozri tabuľku 1), je PF postoj, ktorú J. Kesselová (2016) vymedzuje ako vyjadrenie vzťahu k vlastnému výpovednému obsahu, k obsahu výpovede komunikačného partnera alebo k mimojazykovej skutočnosti. Pôstoj je vyjadrený spojením *ja* s verbami *cogitandi*, najmä (ne)vedieť a myslieť, napr. *ja som myslela že niektorí krtkovia si robia chodbičky, a ja som si myslel že hej, Janka vieš čo ja vôbec neviem kde je ten začiatok, no ja neviem ale sa pozrime, no tak ja už neviem či si ideš chytať nôžku, ja som myslel Jani že sa trochu poplážime, ja viem že ty s tatom rada chodíš.*

PF hovorenie za iného v rolovej hre (14 %) je dominantná v reči matky a v reči oboch babiek (pozri tabuľku 1). V reči matky sledujeme rolovú hru už od 8. mesiaca veku dieťaťa a realizuje sa konštrukciou so statickým predikátom, napr. *ja som zajko, Janka ja som prasiatko ahá, ja mám pekné labky červené.* V reči babiek sledujeme hovorenie za iného ešte skôr, a to v nahrávke zo 6. mesiaca ako hovorenie za dieťaťa samotné: *povedz ja chcem papať.*

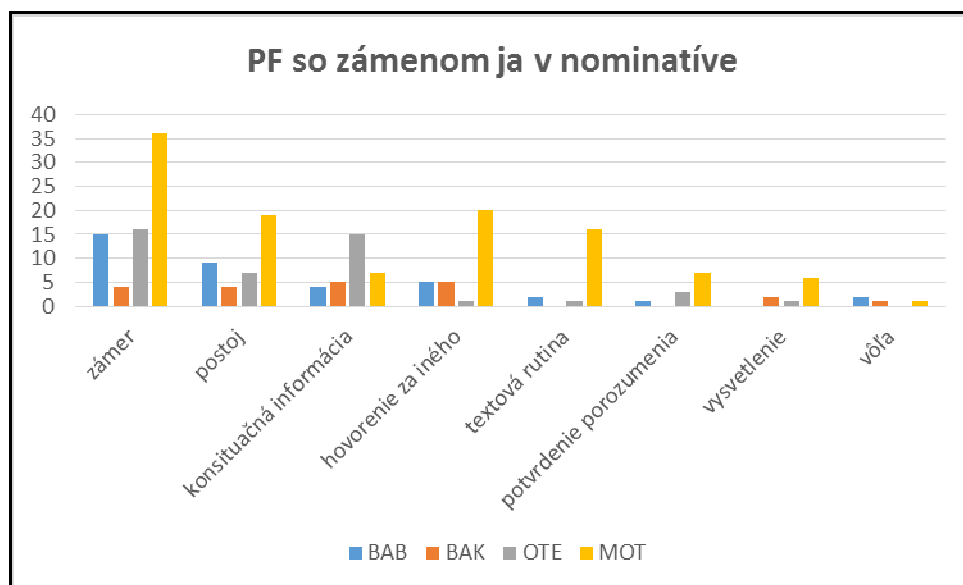
Menej zastúpené PF v ROD pri použití zámena *ja* v nominatíve sú PF textová rutina (9 %), vyskytujúca sa najmä v reči matky (pozri tabuľku 1) pri speve piesní a čítaní textov, napr. *mala som ja psíka, a ja mám červíčka, aj ja.*

PF potvrdenie porozumeniu dieťaťu (5 %), napr. *ty to tak otváraš aby som ja nedával stále navrch* a PF vysvetlenie (4 %), napr. *a potom sa bude (dedo) hnevať že mu nevolám a ja mu volám a nikdy nie je v dosahu no si to predstáv,* sú zastúpené najviac v reči matky.

PF vôľa sa vyskytuje marginálne (2 %), napr. *no ja chcem vedieť aby si ty na to prišla sama.*

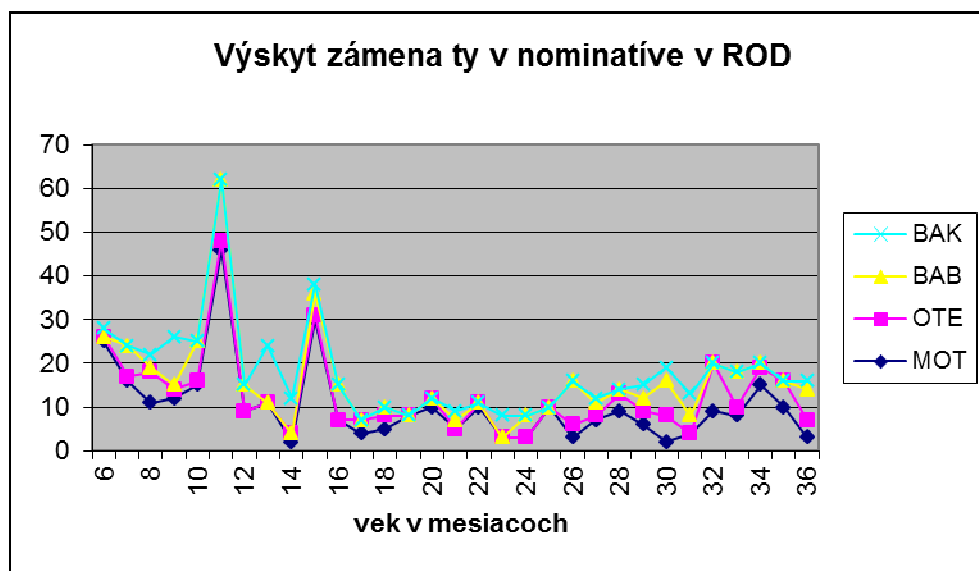
Pragmatická funkcia	BAB	BAK	OTE	MOT
zámer	15	4	16	36
postoj	9	4	7	19
konsituačná informácia	4	5	15	7
hovorenie za iného	5	5	1	20
textová rutina	2	0	1	16
potvrdenie porozumenia	1	0	3	7
vysvetlenie	0	2	1	6
vôľa	2	1	0	1

Tabuľka 1: Absolútne zastúpenie pragmatických komunikačných funkcií použitia zámena *ja* v nominatíve v reči 4 dospelých (obe babky, otec, matka) orientovanej na dieťa vo veku od 6 do 36 mesiacov za celé skúmané obdobie

Graf 4: Pragmatické komunikačné funkcie použitia zámena *ja* v nominatíve v reči 4 dospelých (obe babky, otec, matka) orientovanej na dieťa vo veku od 6 do 36 mesiacov za celé skúmané obdobie

2. Výskyt a pragmatické komunikačné funkcie zámena *ty* v nominatíve v ROD

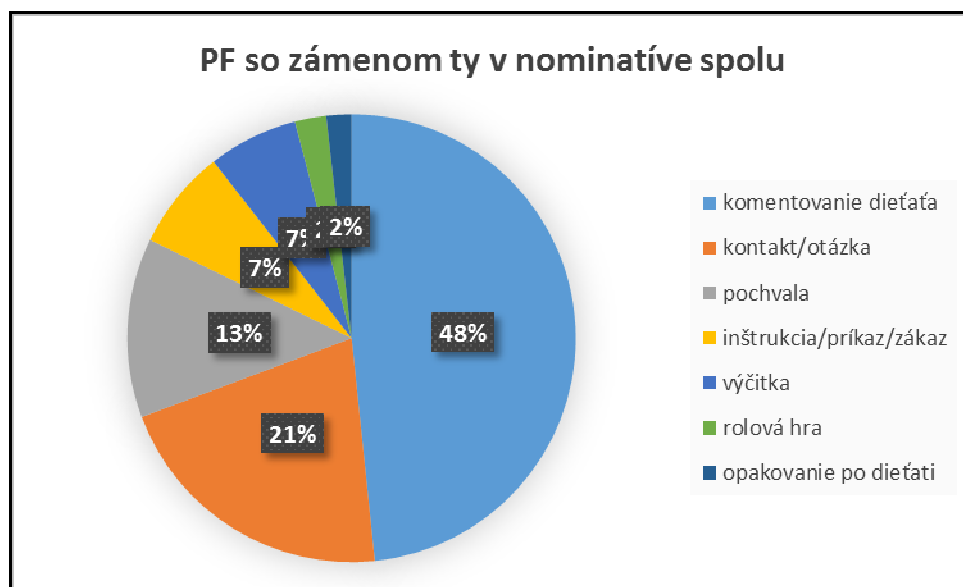

Graf 5: Výskyt personálnej deixy *ty* v nominatíve v reči 4 dospelých (matka, otec, obe babky) orientovanej na dieťa vo veku od 6 do 36 mesiacov

Náš výskum ukazuje, že osobné zámeno *ty* v nominatíve je najviac zastúpené v ROD v 10. mesiaci (pozri Graf 5) a od 10. mesiaca do dvoch rokov veku dieťaťa výskyt personálnej deixy *ty* v nominatíve v ROD klesá (s kulmináciou ešte v 15. mesiaci). Od dvoch do troch rokov je výskyt personálnej deixy *ty* v nominatíve v ROD ustálený. Stále je to však

najviac používané osobné zámeno v ROD, až do veku dieťaťa 30 mesiacov, kde sa postupne jeho výskyt vyrovnáva s výskytom zámena *ja* v ROD v nominatíve.

Reč dospelých je zameraná na dieťa, a preto neprekvapuje, že najčastejšou, centrálnou PF, vo výpovediach s osobným zámenom *ty* v nominatíve v ROD je PF komentovanie činnosti, vôle, stavu a fyzických či kognitívnych schopností dieťaťa (KD) (pozri Graf 6), ktorá tvorí takmer polovicu (48 %) všetkých PF v ROD so zámenom *ty* v nominatíve.

Graf 6: Celkové zastúpenie pragmatických komunikačných funkcií so zámenom *ty* v nominatíve v ROD u všetkých štyroch dospelých za celé skúmané obdobie

Centrálna PF vo výpovediach s personálnou deixou *ty* v ROD, PF komentovanie dieťaťa (KD), sa dá jemnejšie rozlíšiť na špecifickejšie PF (porov. Brestovičová, 2016):

- Komentovanie činnosti dieťaťa, napr. *veď ty si si dala nohu do krabice, ty už si šúchaš očká Jani?, ty vykračuješ jak kocúr v čížmách?, no kde ty lezieš?, ty si ho vyberieš sama, aj ty si mi vybila vežu.*
- Komentovanie vôle u dieťaťa, napr. *aha ty chceš inú polohu no tak pod', a ty chceš niečo do pusy, ty si chceš sadnúť do sedačky?, tak pozri tu je plný kôš prádla a ty ho chceš zavrieť?, aha ty to takto chceš spojiť.*
- Komentovanie stavu, pocitov dieťaťa, napr. *aj ty máš šatôčky zelené, ty už sa tak tváriš jak mechom buchnutá, ta ty teraz si veľmi zaujatá ponožtičkou, ty si ale hladná.*
- Komentovanie fyzických schopností dieťaťa, napr. *ty si silná, ty vieš piť, no jak sa ty vieš výborne plaziť, tak ty pekne stojíš!, Janička ty tak vieš hrať futbal.*
- Komentovanie kognitívnych schopností dieťaťa, napr. *filmuje ťa ty to vieš však moje krásne, a ty vieš že tati robí niečo také kde bude Janka však, no jasné ty malý špekulant.*

PF komentovanie dieťaťa (KD) sa často v ROD viaže v kombinácii s inou/inými PF, pomocou ktorých dospelí vyjadrujú svoj postoj k činnosti, stavu, pocitom, schopnostiam dieťaťa. Pri týchto kombináciách rátame s každou vyjadrenou PF osobitne. Najčastejšie kombinácie sú KD + pochvala, KD + kontakt, KD + výčitka, KD + inštrukcia:

- KD + pochvala, napr. *jak ty nožkami vieš šibrinkovať, Jani ty máš nádherný účes, ty si také zlaté silné babuliatko, ty vieš tak pekne hrať, jéj ako ty pekne pekne cinkáš, ty tak krásne chodíš, ty si sa mi pekne napila ták.*

- g) KD + kontakt, napr. *ty si sama ideš odsat' áno?, ty čo si jedla Jani lucerku?* (dieťa má nafúknuté bruško), *Jani ty si si dačo odložila do košíka?, ty kakáš zlatko moje však?, Janička aj ty šíješ?, a ty kde kráčaš?*
- h) KD + výčitka, napr. *joj tak ty sa zase dívaš na kameru, jój ty len na tatínka pozeráš, éj ty už by si chcela lyžičku chytať!, zase ty robíš neporiadok, Janka ty nechceš nič rozprávať, jój ty ty ty čo robíš s babkou bu bu bu bu.*
- i) KD + inštrukcia, napr. *ukáž ockovi ako ty vieš otvoriť.*

V niektorých výpovediach s personálnou deixou *ty* v nominatíve vyjadrujú dospelí až 3 PF súčasne. Ide o trojkombinácie, ako:

- j) KD + pochvala + kontakt: *á ty sa vieš už takto prevraciat' trošku?, Janička ty tak vieš tancovať?, ty tak pekne upratuješ chrobáček?*
- k) KD + otázka + výčitka: *ó bože môj čo to ty robíš?*

Druhou najviac zastúpenou PF v ROD s explicitným vyjadrením personálnej deixy *ty* v nominatíve je PF kontakt/otázka (21 %), napr. *jaj ty moja # jaj!, ty moje zlatko, ty naše mačiatko, ideš ty hajať aj so zajkom?, ty sama dáš zajka hajať?, čo ty tam vidíš?, čo ty na to?*

Tretia najfrekvencovanejšia PF vo výpovediach s *ty*, PF pochvala (13 %), sa realizuje najmä vo výpovediach prítomných žien, napr. *aká si ty šikovná!, aké ty si múdre dievčatko, ty si ale pekná!*

PF inštrukcia/príkaz/zákaz (7 %), sa najviac vyskytuje v reči jednej z babiek a matky (porov. tabuľku 2), napr. *ty sa mi v tom nebabri lebo obabreš seba aj mňa, teraz daj hore ty daj sama, teraz ty urob fufu, ukaž ockovi ako ty otvoriš!, ty zatoč, aj ty daj zabať druhú stranu ták, ty budeš zatiaľ strážiť zväčšovacie sklo a ja donesiem knižku hej, ty si ešte vyber aj servítok, a teraz ty mňa naháňaj.* Najčastejšie ide o inštrukciu alebo príkaz, zákaz sme zaznamenali marginálne, iba raz v reči matky (*ty ma nekuš*) a dva razy v reči babky (*ty sa nebabri, ty sa mi nekrúť*).

PF hovorenie za iného (2 %) a PF rolová hra, napr. *ty si malé bábätko?, ty si teraz ako bubák, ty si veľká dirigentka* sa vzhľadom na najväčší jazykový vstup u matky v absolútnych hodnotách vyskytujú najviac v jej reči (pozri. tabuľku 2), ale zachytili sme ich aj v ROD ostatných dospelých, napr. v reči babky: *a koník bude kričať ty si dobré dievčatko.*

PF opakovanie po dieťati v dialógu, ako prejav aktívneho počúvania, sa vyskytuje od 30. mesiaca veku dieťaťa, napr.

(1)

*JAN: *aj ty baltu os/tjihaš?*

%com: *baltu ostjihaš=babku ostrihaš*

*BAB: *aj ty babku o/strihaš?*

*BAB: *no dobre.*

(Vek: 2; 5.15)⁶

V príklade (1) dieťa ešte nemá zvládnuté aktívne používanie osobného zámena *ty* na referenciu na adresáta, *ty* použité na referovanie na adresáta sa u neho objavuje až v 32. mesiaci. V príklade (1) dieťa používa zámeno *ty* na vyjadrenie svojho zámeru imitujúc pritom ROD⁷ a babka po ňom opakuje celú vetnú konštrukciu ako prejav akceptácie zámeru dieťaťa. Tento jav je pozoruhodný a ojedinelý v našom materiáli. Na vyjadrenie svojej intencie mohlo

⁶ Vek dieťaťa sa v systéme CHAT udáva v poradí: rok; mesiac. deň

⁷ Potom, čo dieťa začne byť aktívnym účastníkom rolovej hry (cca od 32. mesiaca) (porov. Brestovičová, 2016), v ktorej hovorí za iné osoby, čo si vyžaduje rozvinutejšie kognitívne procesy, dochádza u neho k prudkému nárastu používania oboch zámen a správne používa aj zámeno *ty*.

dané dieťa použiť výpoveď s osobným zámeno *ja*, ktoré malo aktívne osvojené od 24. mesiaca (porov. Kesselová, 2016).⁸

(2)

*BAK: *pod' pozrieme aké krásne tulipány tu mám.*

*JAN: *ja nie!*

*BAK: *nie?*

*BAK: *ty nie?*

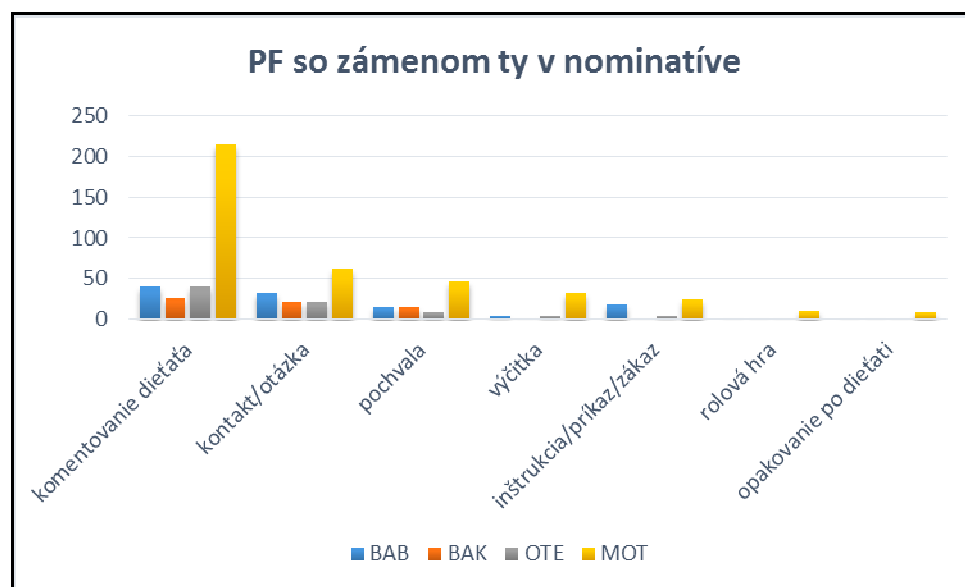
*BAK: *dobré.*

(Vek: 2; 6.18)

Marginálne, len raz, sa v ROD objavila PF zdôvodnenie v kombinácii PF zákaz + PF zdôvodnenie: *ty sa mi nekrúť lebo to potom babke sa zle strihá keď ty mi krútiš*, kde zdôvodnenie zmiernilo zákaz v reči babky.

Pragmatické funkcie	BAB	BAK	OTE	MOT
komentovanie dieťaťa	40	26	41	214
kontakt/otázka	32	22	22	63
pochvala	16	15	9	46
výčitka	5	0	5	33
inštrukcia/príkaz/zákaz	18	1	4	25
rolová hra	2	0	2	11
opakovanie po dieťati	1	2	0	9

Tabuľka 2: Absolútne zastúpenie pragmatických komunikačných funkcií použitia zámena *ty* v nominatíve v reči 4 dospelých (obe babky, otec, matka) orientovanej na dieťa vo veku od 6 do 36 mesiacov za celé skúmané obdobie

⁸ J. Kesselová zistila, že prvé *ja*-výpovede detí (cca 24. mesiac) zrkadlia *ty*-otázky dospelých opatrovateľov orientované na pohyb, vôľu, vlastníctvo, aktivitu, myslenie, autonómiu a rolu dieťaťa v hre.

Graf 7: Pragmatické komunikačné funkcie použitia zámena *ty* v nominatíve v reči 4 dospelých (obe babky, otec, matka) orientovanej na dieťa vo veku od 6 do 36 mesiacov za celé skúmané obdobie

Diskusia

Výskyt výpovedí s explicitným vyjadrením personálnej deixy *ja* v nominatíve v ROD nie je zo začiatku vysoký (5 – max. 15 výpovedí v ROD počas jednej nahrávky), ale postupne stúpa a po 30. mesiaci veku dieťaťa sa už vyrovnáva počtu výpovedí s explicitným vyjadrením *ty* v nominatíve v ROD, dokonca ich je o pár výpovedí v našom materiáli viac (10 – max. 35 výpovedí v ROD počas jednej nahrávky).

Po treťom roku veku dieťaťa, ktoré sa v tom čase pomaly stáva už rovnocenným komunikačným partnerom, sa systém preferovaných osobných zámen v ROD mení, a to z *ty* – *on* – *ja* – *my* (porov. Brestovičová, 2014)⁹ na *ja* – *on* – *ty*, ako to uvádza J. Kesselová (porov. 2005, s. 129), ktorá zistila, že v rodinnej komunikácii centrálny mikrosystém zámen, predstavujúci polovicu výskytov všetkých výpovedne realizovaných zámen je *ja* – *on* – *to*, *toto* – *ty* – *tam* – *ten*, *taký*.

Výpovede s osobným zámenom *ja* v nominatíve vo výskume J. Kesselovej (ibid.) však slúžia iným PF ako v ROD do troch rokov veku dieťaťa.

Naše zistenia o PF v ROD s osobným zámenom *ja* v nominatíve ukazujú, že pri najfrekvencovanejších PF zámer, PF konsituačná informácia a PF postoj nejde o sebaaprezenačné stratégie ani o obranné stratégie s explicitným vyjadrením personálnej deixy *ja* v nominatíve, ale o snahu komentovať vlastnú činnosť práve prebiehajúcu (PF konsituačná informácia) alebo zamýšľanú (PF zámer), prípadne vyjadriť svoj postoj k danej situácii (PF postoj), a to všetko tak, aby sa dospelý priblížil svojou rečou k dieťaťu v situáciách, ktoré vyplývajú z daného kontextu a sú naň viazané. Ide o informatívne KF.

V ROD sa využíva ešte iná, špecifická, PF a tou je štvrtá najviac zastúpená PF v ROD vo výpovediach s personálnou deixou *ja* v nominatíve, hovorenie za iného v rolovej hre. J. Kesselová (porov. 2016, s. 305) píše, že ak si uvedomíme rozmanitosť kontextov, kombinácií personálnych, temporálnych a priestorových deiktík a ich funkcií v toku hovorenej reči, ako aj neustálu zmenu perspektívy hovoriaceho a adresáta v dialógu, osvojenie si deiktík možno prirovnáť k zázraku. Tejto náročnej úlohe pre dieťa, uvedomiť si úlohu *ja* v striedavej referencii pri dialógu v ROD, napomáha fakt, že dialogická komunikácia v ROD môže byť aj „akože“. V jazykovom vstupe dieťaťa je relatívne malý výskyt zámena *ja*, avšak veľkú časť PF s využitím personálnej deixy *ja* v nominatíve (14 %) tvorí PF hovorenie za iného v rolovej hre s hračkami, resp. hovorenie za hračky v 1.os. sg. napr. *ja som tvoja ochrankyňa* (matka hovorí za bábiku).

Marginálny výskyt PF vôľa vo výpovediach ROD s použitím *ja* + *chcem* sa dá vysvetliť tým, že dospelí volia iné stratégie na reguláciu správania dieťaťa, a to najmä symbiotický plurál, teda zahrnutie dieťaťa do spoločnej činnosti, ktorú vymyslí dospelý, a imperatív, ktorých zastúpenie v slovesných osobách použitých v RMD je frekvencovanejšie ako použitie 1. a 2. os. sg. (porov. Graf 2).

Najviac je osobné zámeno *ty* zastúpené v ROD v 10. mesiaci (pozri Graf 5). Tento fakt sa dá vysvetliť na základe výskumu Rabain-Jaminovej a Sabeau-Jouannetovej (1989), ktoré konštatujú, že osobné zámená odkazujúce na dieťa ako adresáta sú v ROD používané podľa toho, na aký druh činnosti sa vzájomná komunikácia práva zameriava. Matky používajú

⁹ Osobné zámená v reči troch matiek orientovanej na dieťa do 1. roku skúmanej na korpuse záznamu 24 hodín interakcie s dieťaťom boli podľa frekvencie výskytu: *ty* – *on* – *ja* – *my*. *Ty* bolo použité v absolútnom výskyte päťnásobne viackrát ako *ja*.

druhú osobu, keď dieťaťu prisudzujú vôľu a zámer, a práve podľa ich zistení vo veku 10 mesiacov dominuje u dieťaťa cielená činnosť.

Avšak na rozdiel od zistení týchto autoriek (ibid.), že výskyt druhej osoby singuláru v ROD s vekom dieťaťa narastá, náš výskum ukazuje, že od 10. mesiaca do dvoch rokov veku dieťaťa výskyt personálnej deixy *ty* v nominatíve v ROD klesá (s kulmináciou ešte v 15. mesiaci). Od dvoch do troch rokov je výskyt personálnej deixy *ty* v nominatíve v ROD ustálený. Stále je to však najviac používané osobné zámeno v ROD, až do veku dieťaťa 30 mesiacov, kde sa postupne vyrovnáva s výskytom *ja* (pozri aj Brestovičová 2016, s. 130).

Aj v neskoršom veku dieťaťa (do 3 rokov) je pozornosť matky a ostatných dospelých stále zameraná na dieťa v zmysle názoru, že „prirodzený, obojstranne uspokojujúci a súčasne efektívny spôsob výchovy najmenších detí vychádza z pozorovania ich aktivity a z ponuky podnetov a činností, ktoré sú v súlade s ich aktuálnym záujmom“ (Kopřivová a kol., 2008, s. 250).

Najfrekvencovanejšou PF v ROD je preto PF komentovanie dieťaťa (48 %), mnohokrát použitá v kombinácii s PF kontakt/otázka a s PF pochvala. Takto použité PF môžu v ROD spolu s PF inštrukcia/príkaz/ojedinele aj zákaz a s PF výčitka slúžiť na regulovanie správania dieťaťa s operačnou KF.

Na rozdiel od zistení J. Kesselovej (porov. 2005, s. 137), ktorá uvádza jedinú špecifickú PF v reči dospelých orientovanej na prítomné dieťa so zámenom *ty*, PF nesúhlas až výčitka, napr. *domček má pusu? Ty! – Také maličké okno? Ty!*, naše dáta ukazujú len na 7 % výskyt tejto PF v ROD.

Záver

Najčastejšie pragmatické komunikačné funkcie (PF) vo výpovediach dospelých orientovaných na dieťa od veku šesť mesiacov do troch rokov s použitím personálnej deixy *ja* v nominatíve sú informačné KF vyjadrujúce PF zámer (32 %), PF postoj (18 %) a PF konsituačná informácia (16 %). Tieto PF používajú dospelí v reči s cieľom informovať dieťa o aktivitách práve prebiehajúcich alebo chystaných v krátkom čase a o vyjadrení svojho postoja k nim. V ROD existuje špecifická PF, PF hovorenie za hračku/za dieťa v rolovej hre s použitím osobného zámena *ja* v nominatíve (14 %), ktorá napomáha dieťaťu pochopiť používanie osobných zámen *ja* a *ty* pri striedavej referencii v dialógu.

Najčastejšia PF v ROD s použitím personálnej deixy *ty* v nominatíve je PF komentovanie dieťaťa (48 %), pretože reč dospelých je zameraná od počiatku najmä na dieťa. Dominantné je zastúpenie takých PF, ako sú PF kontakt (21 %) a PF pochvala (13 %), a to najmä v kombinácii s PF komentovanie činnosti, vôle, zámeru, stavu, pocitov a fyzických či kognitívnych schopností dieťaťa. Tieto kombinované PF potvrdzujú vysoko pozitívny operačný charakter komunikačných funkcií s použitím zámena *ty* v ROD do veku dieťaťa 3 roky.

Literatúra:

- BODNÁROVÁ, M. (2016): Osobné zámená *ja* a *on* v komunikačných súvislostiach. In: *Jazykovedný časopis*, 67/2, s. 107–124.
- BRESTOVIČOVÁ, A. (2014): Pronominá v reči matky orientovanej na dieťa. In: *Registre jazyka a jazykovedy II*. Na počesť Daniely Slančovej. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, s. 61–68. <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kesselova4>
- BRESTOVIČOVÁ, A. (2016): Personálna deixa *ja* a *ty* v reči matky orientovanej na dieťa do troch rokov. In: *Jazykovedný časopis*, 67/2, s. 125–142.
- KESSELOVÁ, J. (2005): Komunikačno-pragmatický status osobných zámen v súčasnej hovorenej komunikácii. In: *Slovenská reč*, 70/3, s. 129–141.

- KESSELOVÁ, J. (2016): Konštruovanie egocentrizmu: pragmatika – gramatika – kognícia. In: *Slovenská reč*, 81/5 – 6, s. 304–324.
- KOPŘIVOVÁ, T. – KOPŘIVA, P. – NOVÁČKOVÁ, J. – NEVOLOVÁ, D. (2008): *Respektovat a být respektován*. Spirála.
- LAAKSO, A. – SMITH, L. B. (2007): Pronouns and verbs in adult speech to children: A corpus analysis. In: *Journal of Child Language*, 34/1, s. 725–763.
- PENMAN, R. – CROSS, T. – MILGROM-FIREDMAN, J. – MEARES, R. (1983): Mothers' speech to prelingual infants: a pragmatic analysis. In: *Journal of Child Language*, 10/1, s. 17–34.
- RABAIN-JAMIN, J. – SABEAU-JOUANNET, E. (1989): Playing with pronouns in French maternal speech to prelingual infants. In: *Journal of Child Language*, 16/2, s. 217–238.
- SLANČOVÁ, D. (1999): *Reč autority a lásky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- SLANČOVÁ, D. (2008): Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti (v prvých osemnástich mesiacoch života dieťaťa). In: D. Slančová (ed.): *Štúdie o detskej reči*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, s. 67–120.
- ZAJACOVÁ, S. (2012): *Komunikačné registre v rolových hrách detí*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.

Summary

Pragmatic communicative functions of personal pronouns in the 1st and 2nd person singular in child directed speech

In the longitudinal study we focus on the pragmatic communicative functions of the usage of personal pronouns *I* and *you* in the caregivers' speech of the child aged from 6 to 36 months. Our material consists of 30 hours' recordings of the speech of both parents and both grandmothers directed to the same child. We found out, that the same communicative functions are dominant in the speech of all recorded adults. They are informative communicative functions while using personal pronoun *I*, such as commenting on one's intention, attitude and activity and positive operative communicative functions while using personal pronoun *you* mostly expressing a combination of two functions: commenting on the child's activities, state, abilities, intentions or feelings with the question related to the child or with the praise of the child. Moreover, in child directed speech there is a specific communicative function, talking for others in the role play, which helps the child to learn about pronouns' usage in the shifting reference in the dialogue.

Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0099/16 Personálna a sociálna deixa v slovenčine (človek v jazyku, jazyk o človeku).